

<http://www.sovmedia.ru/journalist/tag/tns-media-intelligence/>.

7. Піскорська Г. А. Імідж України в контексті російсько-українського конфлікту / Г. А. Піскорська, Н. Л. Яковенко // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. — 2015. — № 5. — Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2517/2247.

8. Российская газета [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://rg.ru/>.

9. Саморукова О. Відображення процесів демократизації в Україні в зарубіжних ЗМІ / О. Саморукова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — 2015. — Вип. 41. — С. 100–111.

10. Gaufman L. Memory, Media, and Securitization: Russian Media Framing of the Ukrainian Crisis / L. Gaufman // Journal of Soviet and Post-Soviet politics and Society. — 2015. — № 1. — P. 141–175.

УДК 821.161.2-92.09"19":7.036.45Д.

М. М. Рашкевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

Концепт «Прийдешній Хам» у символістській публіцистиці Д. Мережковського: апеляція «глибинного» світогляду

Рашкевич М. М. Концепт «Прийдешній Хам» у символістській публіцистиці Д. Мережковського: апеляція «глибинного» світогляду. У статті простежена кореляція між «глибинним» типом світогляду, символістським способом інтерпретації дійсності та доктриною «нової релігійної свідомості» Дмитра Мережковського. Зазначені принципові розбіжності в середовищі російської інтелігенції початку ХХ століття щодо способів зближення з народом та форм критики атеїстичної ідеології РСДРП («більшовиків»). Актуалізований публіцистичний концепт «Прийдешнього Хама» в загальноєвропейському та українському контекстах – на прикладах публікацій П. Басинського, О. Дубовика, В. Липинського, С. Махуна та Є. Сверстюка.

Ключові слова: *символізм, публіцистика, інтелігенція, релігійна свідомість, релігійна дія, неохристиянство, «глибинний» світогляд, «площинний» світогляд, публіцистика Д. Мережковського.*

Рашкевич Н. Н. Концепт «Грядущий Хам» в символістской публицистике Д. Мережковского: апелляция «глубинного» мировоззрения. В статье отслежена корреляция между «глубинным» типом мировоззрения, символистским способом интерпретации действительности и доктриной «нового религиозного сознания» Дмитрия Мережковского. Указаны принципиальные разногласия в среде российской интеллигенции начала ХХ века относительно способов сближения с народом и форм критики атеистической идеологии РСДРП («большевики»). Актуализирован публицистический концепт «Грядущего Хама» в общеевропейском и украинском контекстах – на примерах публикаций П. Басинского, А. Дубовика, В. Липинского, С. Махуна и Е. Сверстюка.

Ключевые слова: *символизм, публицистика, интеллигенция, религиозное сознание, религиозное действие, неохристианство, «глубинное» мировоззрение, «плоскостное» мировоззрение. публицистика Д. Мережковского.*

Rashkevych M. The concept of «The Forthcoming Ham» in D. Merezhkovsky's symbolist publicism: an appeal of deep «consciousness». The article examines the correlation between Dmitry Merezhkovsky's «deep» type of world outlook, symbolist way of interpreting reality and the doctrine of the «new religious consciousness». The fundamental differences among the Russian intelligentsia of the early 20th century on the ways of rapprochement to the people and forms of criticism towards the atheist ideology of RSDRP («Bolsheviks»). The publicistic concept of «The Forthcoming Ham» is actualized in the European and Ukrainian contexts – based on the examples of the publications by Euhén Sverstiuk, Viacheslav Lipynskiy, Pavlo Basyński, Serhii Makhun and Olexandr Dubovyk. The victory of «surface» type of consciousness from which cautions and which predicts a representative of Silver Age – it is a victory of tradesman, a man who hates the culture and calls an accounting book as his Bible. The purpose of the article is a distinguishing and comparative analysis of the journalistic and modernistic (symbolism) signs of early Merezhkovsky's publicism. The subject of the research is a cognitive-associative resource of symbolical publicism. The object of the study – is plural connotation of the symbol «The Forthcoming Ham».

Keywords: *symbolism, publicism, intellectuals, religious consciousness, religious action, neo-christianity, «deep» consciousness, «surface» consciousness, D. Merezhkovsky's publicism.*

Сутнісні риси публіцистичної спадщини російськомовних символістів – зокрема фундатора «нової релігійної свідомості» Д. Мережковського – зумовлені особливостями їх світобачення в першій чверті ХХ століття. Сприймаючи, інтерпретуючи та відтворюючи дійсність у вигляді спеціального мовного коду, який не мав і дотепер не може мати однозначного витлумачення, представники Срібної доби «шифрували» кумулятивні рефлексії вселенського та локального масштабів, гармонійно адаптуючи їх в загальний континуум історії людства. На основі актуальних подій політичного, соціального чи духовного характерів символісти передбачали майбутнє (метод публіцистичного пророцтва – М. Р.), віднаходили причини насущних негараздів Росії в її «напівварварському» імперському минулому, а політичну активність РСДРП («більшовики») 1909–1915 рр. іменували «народженням царства Антихриста». Символістська публіцистика була націлена не на площинне відтворення реальності як вервечки подій, а на пошуки сутнісного, глибинного їх значення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків як на рівні конкретно історичному, так і у просторі метафізичних пошуків.

Компонування текстів «глибинного» змісту передбачало наявність у їхніх творців «глибинного» типу світогляду, тоді як належне смислове тлумачення співвідносилося з «глибинною» свідомістю в масового читача. Відсутність стійкої кореляції в поданому комунікативному ланцюжку – одна з причин низької популярності символістської прози серед малограмотного населення Російської імперії. Ефективність антибільшовицької публіцистики Федора Сологуба, Дмитра Філософова, Зінаїди Гіппіус, Валентина Тернавцева, Леоніда Андрєєва, почасти Василя Розанова та ін. на сторінках офіційної періодики була вкрай низькою через іманентне неприйняття суті написаного класом селян та робітників, натомість якісні видання («Промова», «Новий шлях», «Російське слово», «Полярна зірка» під редакцією П. Струве, «Вісник Європи») розчиняли політико-релігійний потенціал текстів у нагромадженні статей інформаційного характеру, перекладах та літературно-мистецькій критиці. Філософське мислення та символістське світосприйняття Дмитра Мережковського витлумачили авторську публіцистику суцільним «глибинним» текстом, який є не стільки реакцією на конкретно-історичні реалії,

скільки осмисленням загальнолюдських закономірностей буття. Дослідження її семантичної організації особливо актуальне у зв'язку з тим, що в контексті вивчення доробку символістів релігієзнавці та філологи увагу звертають перш за все на художній стиль як основний спосіб витлумачення неохристиянських концептів доби модернізму, тоді як важливий вид *журналістської творчості* розглядається ними за залишковим принципом.

Мета статті полягає у виокремленні й порівняльному аналізі журналістських та модерністських (символізм) ознак ранньої публіцистики Д. Мережковського. Серед завдань дослідження – теоретико-прикладна диференціація «глибинного» та «площинного» типів свідомості (за автором), окреслення причин ідейних конфронтацій в середовищі російської інтелектуальної еліти в міжреволюційний період, аксіологічний аналіз редакційної політики збірника «Віхи» (1909 р.) та фіксація концепту «Прийдешній Хам» у комунікаційному просторі ХХ та ХХІ століть. Предметом розвідки є когнітивно-асоціативний ресурс символістської публіцистики Д. Мережковського. Об'єкт дослідження – множинна конотація символу «Прийдешній Хам».

Задля кращого розуміння наукових положень статті впорядковуємо співвідношення таких системотвірних її понять, як «свідомість», «світогляд», «світовідчуття» та «світорозуміння». *Свідомість* – як властивість психіки, що полягає у здатності людини пізнавати оточуючий світ та саму себе за допомогою розуму, – може проявлятися на двох рівнях. Перший – нижчий, «площинний» – рівень визначається психічним відображенням дійсності незалежного від того, на якому рівні воно здійснюється – біологічному чи соціальному, чуттєвому чи раціональному [21]. Натомість вищий («глибинний») рівень забезпечується активізацією мислення – в процесі мимовільного набуття людиною життєвого досвіду (практичний, побутовий рівень), а також засвоєнні норм мови, культури, релігії. Суть *світогляду* зводиться до планомірної та добровільної трансформації мисленнєвої свідомості у стійку систему знань, поглядів, оціночних суджень, ціннісних пріоритетів [19]; світорозуміння тут – світогляд інтелектуальний, світовідчуття – емоційно-психологічний [5:9]. За Д. Мережковським, «глибинний» світогляд народжується із «глибинної» свідомості, за певних умов може

перетворитися у «площинний» і є симбіозом філософського світорозуміння та релігійного світовідчуття. Носії «площинного» світогляду можуть мати як «площинний» (малограмотний клас селян-робітників початку ХХ ст.), так і «глибинний» (інтелігенція, духовенство, клас буржуазії) рівні свідомості, однак система їх поглядів породжена антигуманними (егоїстична, атеїстична, радикальна) практиками.

Публіцистиці Д. Мережковського притаманні глибокі філософські, морально-етичні, релігійні підтексти, вона реалізується шляхом переплетення символістських метафор і власне символів, кристалізуючи такий «глибинний» тип свідомості (запурука аналогічного світогляду – Р. М.), першорядною суттю якого є намагання долати зовнішні обриси дійсності, відкриваючи читачеві імпліцитні форми предметів та явищ. Поняття «глибинного» типу свідомості пояснив сам автор у статті «Більшовизм і людство» (вперше надрукована в «Паризькому віснику») та праці «Таємниця російської революції: досвід соціальної демонології» – шляхом протиставлення «площинному» типу. Застерігаючи суспільство від потенційно небезпечних поспішних рішень, мислитель висунув гіпотезу про протистояння «площинних» та «глибинних» елементів: «Все у Європі «змліло», за пророчими словами Герцена... Це «змління»-оплощинення відбувається на європейському заході повільно (бо вже нема куди далі), а на російському Сході трапилось раптово, ніби всі глибокі води російського духу одразу пішли, як це буває при землетрусах, в якусь велетенську прірву. Це змління духу в усьому донедавна глибокому християнському людстві можна виразити такою геометричною формулою: від трьох вимірів – до двох, від стереометрії – до планіметрії, від глибини – до площини» [11].

Саме поняття «оплощинення», яке запроваджує в комунікативний обіг Д. Мережковський, може бути інтерпретоване в культурно-історичному, філософському, політичному, релігійному контекстах – воно стосується *змління людини в цілому*. Загалом публіцистичний хронотоп актуалізував протистояння двох антагоністичних груп – носіїв двох типів свідомості та світогляду, які не можуть знайти порозуміння: «Триває вічна боротьба між двома можливостями заглиблення і нівелювання. Площинні борються проти глибинних, щоб їх винищити або зробити подібними собі. У цій боротьбі

перевага на боці площинних, адже глибинні можуть тільки повільно пересуватися, долаючи різні перешкоди; глибинні піднімаються на вершини й падають у прірви, а площинні маневрують із вражаючою легкістю, не зустрічаючи жодних перешкод на своєму шляху: вони ковзають по гладкій поверхні або повзуть, наче розпластані комахи, вони просочуються скрізь і проходять у будь-які щілини» [11].

Для Д. Мережковського очевидним є той факт, що довершена «площинна» свідомість, яка не претендує на те, аби проникати у внутрішню природу речей, має більше шансів на перемогу й поширюється так швидко через те, що її носії відчують свою однаковість і породжену нею монолітність. Натомість «глибинна» свідомість є неповторною, неоднаковою, отже, її носії – нерівні, а значить, вразливі. Тривалі суперечки в середовищі індивідів та особистостей зазвичай народжують гуманну істину, проте стадний інстинкт має не визнає зволікання і спрямовує їх у бік задоволення фізичних потреб (публіцист критикує явище задовбрювання зубожілого електорату продовольством та земельними наділами, оскільки вибудувана на такій основі держава буде безликою та морально вбогою – Р. М.). Саме «глибинний» тип свідомості дає змогу творити й перетворювати дійсність, віднаходити зв'язок із метафізичним світом, втрата якого обов'язково призведе до руйнації основ людської природи. «Площинні» ж на подібне не здатні, вони не здатні вловлювати сутності речей – вони можуть тільки імітувати або копіювати досягнення «глибинних»: «Головною перевагою площинних над глибинними є брехня. Гладка поверхня іноді уявляється нам глибокою тільки тому, що вона віддзеркалює глибину. Площинні користуються цим оптичним обманом, щоб у своїх пласких дзеркалах відображати невідомі їм глибини мистецтва, науки, філософії і навіть релігії» [11].

Поняття «глибинної» свідомості для Д. Мережковського набуває метафізичного змісту, адже «тільки тоді людина стала людиною, коли побачила над собою небо – одну глибину безкінечну, а в собі – іншу, ще більшу, – інше небо, – шлях від себе до Бога. Що ближче до Бога Людина, то глибша; що далі від нього, то площинніша» [11]. Вбачається нерозривний зв'язок релігійних пошуків людини з її можливостями осягнути внутрішню природу речей, віднайти себе у світі і водночас бути рушійною силою його

перетворення. За автором, перманентна боротьба між змілінням та поглибленням і визначає справжню людину як таку, творить її; на противагу, «людиноподібні» істоти не шукають Бога й божественної сутності речей, це «тільки зовні люди, а насправді істоти метафізично іншої природи... У цих істотах жодної боротьби глибинного з площинним не відбувається, тому що вони засадничо й абсолютно площинні» [11]. Поза сумнівом, прототипами таких «людиноподібних істот» у автора виступають більшовики та клас соціально аморфних мішан.

Положення про вічний антагонізм «глибинного» і «площинного» типів свідомості (що може бути потрактоване в контексті доби як протистояння позитивізму й метафізики, символізму й реалізму, релігійності й атеїзму, або навіть як протиставлення «земної» і «духовної» революцій) є *ключем до розуміння публіцистики Д. Мережковського* та особливостей її сприйняття інтелігенцією на початку ХХ століття. «"Глибинний" світогляд літератора та публіциста потребував [потребує] інтелектуально підготованого реципієнта, читача, здатного не лише інтерпретувати різні змістові рівні праць, а й виструнчувати інтерпретаційну множину в єдиному можливі ідеологічному (світоглядному) русло. За французьким філософом Габрієлем Марселем: "Особливість смислу в тому, щоб відкриватися тільки тій свідомості, яка відкривається назустріч, аби його прийняти; деякою мірою смисл є відповіддю на певне очікування, причому активне й настійливе, або, точніше, відповіддю на вимогу. Ієрархія смислів залежить від ієрархії вимог"» [9:127–128].

Знайти таку «відкриту» свідомість для втілення власних ідей Д. Мережковському було важко, – і він сам це відчував. Будучи широко знаним у Росії й на Заході, мислитель неодноразово скаржився на нерозуміння змісту та форми декларованих ідей навіть серед національних еліт. Згадувана «індивідуальність» і «нерівність» «глибинних» призвела до того, що символістська доктрина мислителя почала губити потенціал навіть у колі близької за духом російської інтелігенції (М. Бердяєв, С. Булгаков, І. Ільїн, М. Новосолов, В. Розанов та ін.). Одна з причин *світоглядних* розбіжностей полягала в намаганні Д. Мережковського вирішити глибинні проблеми релігійної онтології й антропології «самими лишень засобами "літературного схематизму" й "метафоричності мови"» [2]. М. Бердяєв бачив у

Д. Мережковському передусім літератора (трилогії «Христос і Антихрист», «Царство Звіра», двотомник «Л. Толстой і Достоевський»); закономірно, що питання розуміння й екстраполяції релігійно-політичної символіки в *авторській публіцистиці* повинно набувати іншого смислового звучання. Д. Мережковський був і залишився носієм модерністського світогляду, *символістом не тільки в художній творчості, але й у журналістській оцінці*. Констатація та кодифікована інтерпретація метафізичної сутності номінально буденних речей – основа символізму на комунікативному рівні. Семантичний простір сприйняття тут невичерпний, адже при кожній наступній спробі тлумачення символічної системи перед автором чи дослідником відкриваються все нові її значення. Передчуття глибшого сенсу, який не знайшов безпосереднього вияву в конкретному тексті, – це *ознака не просто глибинної, а символістської сутності свідомості* Д. Мережковського, засадничої риси авторського світогляду.

Крім того, окремі представники донедавна єдиної релігійно-філософської школи у 1903–1905 рр. почали декларувати реформаторські амбіції, вказуючи на слабкість (і навіть згубність) доктрини «нової релігійної свідомості» без доповнення її «релігійною дією», без перенесення філософсько-богословських суперечок у практичну площину – аж до організації громадської або політичної сили. Показовою в цьому плані є «догматична полеміка» Д. Мережковського («Про нову релігійну дію») з В. Розановим («Посеред іншомовних») та М. Бердяєвим («Про нову релігійну свідомість»). Релігійна дія, за підсумковим визначенням Д. Мережковського, це *беззастережна релігійна свідомість*, першочергове завдання якої полягає в недопущенні дії антирелігійної (жовтневого більшовицького перевороту – Р. М.): «Для нас, тих, хто вступає у третій Завіт, у третє царство Духа, нема й бути не може жодного позитивного релігійного начала в державній владі. "Християнська держава" – абсурд; в основі усілякої державності більшою чи меншою мірою закладена релігія людинобожества... У нас шлях один, якщо цей шлях наш – Ісус Христос, той самий, про якого каже Господь: Я є шлях, істина і життя. На цьому і тільки на цьому шляху ми чекаємо Вас, і молимося, аби Ви якомога швидше на нього ступили, щоб усім нам (мається на увазі уся територія православ'я – Р. М.) йти разом від

нової релігійної свідомості до нової релігійної дії [14:376].

Публічна дискусія стала наслідком остаточного розмежування двох типів модерністського світогляду. Символісти намагалися розв'язати питання перерозподілу, планомірної трансформації традиційних національних цінностей, тому їхня діяльність завжди була орієнтована на формування в Росії непритаманного для національного менталітету релігійного-філософського типу свідомості. Натомість «віхівці», до яких, зокрема, належав і М. Бердяєв, закликали споглядати світ на основі самокритично-реалістичної оцінки фактів та подій, змінювати ситуацію засобами педагогіки та високоморальної філософії. Агонізуюча імперія потребувала «нової крові», тож зібрання статей російських філософів про російську інтелігенцію під назвою «Віхи» (1909 р.) мало неабиякий резонанс.

Проте оцінка колективної монографії М. Бердяєва, Б. Кістяківського та ін. в середовищі російськомовної інтелектуальної еліти не була однозначною. Той же В. Розанов, називаючи «Віхи» найсумнішою та найблагороднішою книгою серед усіх тих, які він прочитав за останні кілька років, небезпідставно зауважував, що таке зібрання праць «радше не публіцистичне, а філософське; не політичне, а педагогічне» [16:11]. Цінне, але не на часі. Підтримував В. Розанова і Д. Мережковський: «Сім няньок піснями втихомирюють дитину; сім лікарів лікують хворого. Але ж марно говорив Амвросій Оптинський, що давати поради – кидати з дзвіниці маленькі камінці, а виконувати – велике каміння на дзвіницю заносити...» [15]. Російський вчений-історик Соломон Лур'є був ще категоричнішим: «Публіка і критика зустріла збірник "Віхи" неприязно. Сердилися і обурювалися одні, дивувалися – інші, незадоволеними, у кращому випадку задоволеними не до кінця, залишилися всі. Справді, непродуманість загального плану збірника й недостатня безпечність у використанні прийомів задля вирішення цілком нових для суспільства завдань викликали чимало непорозумінь, яких можна й треба було уникати» [8].

Розв'язання проблем російського інтелігентського життя, яке пропонували «Віхи», виявилось невдалим не стільки за своїм задумом, скільки за виконанням. Усі сім «няньок» (молоді Бердяєв, Булгаков, Гершензон, Кістяківський, Струве, Франк, Ізгоев – носії «глибинного» типу свідомості, які

помилково звернули зі шляху, що веде до «глибинного» світогляду – Р. М.) раптово заговорили про ідейні засади тогочасного життя; усі вони оперували такою великою кількістю фактів, що інколи суперечили самі собі. Будучи далекоглядними, антиреволюційно налаштованими особистостями, публіцисти відчували, що російська еліта початку ХХ ст. «вперлася в глуху стіну», що настав час для змін задля покращення її становища. Однак сама лише постановка проблеми здорового існування інтелігенції вирішення цього завдання не означала. Навпаки, пізнавши реальний стан російського інтелектуального фонду, головні реформаторські сили – політично активні городяни та освічені офіцери царської армії – розчарувалися в дієздатності «стартера» суспільно-політичних змін у країні та, цілком імовірно, звернули увагу на рушійні революційні засоби більшовизму – клас селян і робітників.

Збірник «Віхи» вказав на «площинні», буденні недоліки інтелектуальних вершків російського суспільства, тож його зміст одразу став зрозумілим навіть для малограмотних «площинних». Натомість будь-який реакційний зміст концепції «нової релігійної свідомості» спочатку «витримувався» в головах представників вищих інтелектуальних кіл, а вже потім мав тиражуватися у спрощеному вигляді. Як і припускав Д. Мережковський, тільки довготривалий процес духовного возз'єднання різних класів суспільства засобом поміркованого публіцистичного проповідництва (апеляція до носіїв «глибинного» типу свідомості в губерніях) міг забезпечити гуманну дію. Натомість «віховець» П. Струве зразком християнського інтелігента несподівано проголосив Віссаріона Белінського, людину, яка перед самим Ф. Достоєвським «вголос ображала Христа», С. Франк помірковану інтелігенцію назвав частиною живої спільноти, «яку, наче виразку, треба виявити і знищити» [20] і т.д. Така категоричність у висловлюваннях швидше налякала, ніж обнадіяла читацьку аудиторію, відтак закономірно спричинила її відтік під прапори інших політичних таборів, зокрема РСДРП (більшовиків).

«Глибинний» тип свідомості Д. Мережковського й надалі спонукав автора до написання семантично неосяжних текстів, які не можуть бути герменевтично вичерпними, модально й жанрово структурованими (публікації «Зимові веселки», «Аракчєєв і Фотій», «Червона шапочка», «Земля в роті»,

«Кінь блідий» та ін.). Одним із чітких прикладів «глибинної» авторської публіцистики – навіть публіцистичним пророцтвом – можна вважати *статтю* «*Прийдешній Хам*», опубліковану в альманасі «Полярна зірка». Не вірячи у визволення суспільства шляхом земної, атеїстичної революції, Мережковський-журналіст вчасно застеріг співвітчизників від можливого запанування в Росії (а, можливо, і Європі) «сп'янілого від крові та всездозволеності» Прийдешнього Хама (символ, який став одним зі змістових стрижнів публіцистики мислителя) – істоти, яка понад усе ненавидить справжню культуру: «Не бійтеся ніяких принад, ніяких спокус, ніякої свободи, не лише зовнішньої, суспільної, але й внутрішньої, особистої... Одного бійтеся – рабства та гіршого з усіх рабств – міщанства і гіршого з усіх міщанств – хамства, бо раб, який запанував, і є хам, а хам, що запанував, і є чорт – уже не старий, фантастичний, а новий, реальний біс» [12:36-37]. Однозначно витлумачити образ Прийдешнього Хама, яким він постає у Д. Мережковського, справді складно. І хоча в ньому чітко виділяються три компоненти – прийдешній міщанин, прийдешній китаєць і прийдешній босяк – усі вони, з одного боку, завбачливо втрачають ступінь новизни навіть при найменшому їх розгляді, а з іншого – є лише верхівкою великого конотаційного айсберга. Про «прийдешнього міщанина», «середнього європейця» писали і О. Герцен, і К. Леонтьєв. Цитатою першого починається стаття, а другого автор «Прийдешнього Хама» навіть не назвав через надмірну консервативність. На відміну від Д. Мережковського, слов'янофіл К. Леонтьєв не застерігав, а констатував: Герцен мав рацію і перемога «середнього європейця» неминуча. У Росії він переможе так само впевнено, як і в Європі; можливо, трохи пізніше, а можливо, й раніше, враховуючи той факт, що процес цей у своїй основі апокаліптичний, а Росія просто таки притягує до себе всі апокаліптичні віяння [1; 6]. Щодо прийдешнього китайця, то із загрозою «панмонголізму» як можливого підґрунтя для появи антихриста ознайомив В. Соловйов у «Трьох розмовах...». І в «Короткій повісті про антихриста» він назвав свого героя «прийдешньою людиною» – це звучить не так переконливо, але (у філософському сенсі) точніше. Сам Д. Мережковський у статті «Про нову релігійну свідомість» поставив знак рівності між Хамом і Антихристом, однак на сторінках

«Прийдешнього Хама» про В. Соловйова не згадав, указавши при цьому всіх без винятку революційних демократів (Дж. Мілля, Гете, Лао-Цзи і Конфуція, Ніцше і Флобера, Лассаля і Бісмарка, Петра Першого і Наполеона, Ніла Сорського і Аввакума, Маркса і Енгельса, Базарова і Смердякова, Кармазіна і Лермонтова, Горького і символістів) [1].

Описуючи прийдешнього босяка, Д. Мережковський промовисто натякає на горьківського літературного персонажа як антикультурну силу. Однак автор не міг не знати про дві статті публіциста з консервативного табору Михайла Меншикова, надруковані в кількох додатках до газети «Тиждень» (1900, №№ 9, 10) – «Красивий цинізм» та «Вожді народні». М. Меншиков першим написав про духовний зв'язок ліричного персонажа М. Горького та «босяцької» інтелігенції: «Горький зі своїм простацтвом, ймовірно, тому так швидко прийнятий і усиновлений інтелігенцією, бо він насправді їй рідний – через інтимну сутність свого духу... Відірвані від народу класи по-інакшому думати й не можуть, проте й сам народ, допоки він організований, так не думає... Ця втрата почуття спорідненості з божественним робить печальними перспективи обох відірваних прошарків. Тож не дивно, що простацтво нагадує інтелігенцію, а інтелігенція – простацтво...» [1].

Окреслюється дивна, на «площинний» погляд, річ: з якого б боку не підходити до знаменитої роботи Д. Мережковського, все ж не можна дати однозначної відповіді на запитання – хто ж такий Прийдешній Хам? Його образ двоїться, троїться, розпадається на окремі елементи, кожен із яких уособлює внутрішню логіку та глибинний зміст – зрозуміти сутність переплетених символів здатна тільки освічена людина. Публіцистичний символ набуває культурного, релігійного, політичного і філософського змісту: це і самодержав'я з його «мертвим позитивізмом казенщини», і церква з її духовним паралічем, і хуліганство та чорносотенство. Водночас Прийдешній Хам – це й будь-які прояви духовного міщанства в усій ієрархії соціальної стратифікації. Цей образ пластичний і гнучкий. Уже в статті «Ще крок Прийдешнього Хама» Д. Мережковський знаходить його вияв навіть у конкретній авангардистській літературній течії: «Футуризм – іще один крок Прийдешнього Хама. Зустрічайте ж його, панове естетики, академіки, культурники! Вам від нього не втекти нікуди...

І не врятує вас від нього жодна культура. Для кого Хам, а для вас Цар» [13:87–88].

Хам для Д. Мережковського водночас постає і як конкретно-історична суспільно-політична загроза, і як поглиблення кризи культури й занепад традиційного гуманізму, і як втрата вартісних орієнтирів у середовищі інтелігенції тощо. Навіть окремі представники світової культури, «щойно виходячи за межі особистої культури, торкаються суспільства – втрачають своє благородство, стають вульгарними, міліють, виснажуються, як степові ріки в пісках» [12:24]. Очевидно, що хамство є кінцевим результатом переходу від глибинного до площинного бачення і сприйняття світу, від «глибинного» до «площинного» типу свідомості.

Нарівні з абстрактними умоглядними «конструкціями», замішаними на релігійній містиці, в образі-символі Прийдешнього Хама прочитується пророцтво майбутньої історії Російської імперії і Європи, адже «плід внутрішнього, духовного міщанства – зовнішнє міжнародне звірство – мілітаризм, шовінізм» [12:22]. Набуваючи всесвітнього масштабу, воно окреслюється у зримому образі майбутнього пануючого Хама: «Замість скіпетра – аршин, замість Біблії – рахункова книга, а замість вітваря – прилавок» [12:23]. Публіцистичний образ Хама для Д. Мережковського стає вихідною точкою для побудови асоціативного символістського ряду, який розгалужується і вбирає велику кількість додаткової інформації, або ж спонукає до її самостійного пізнання: Д. Мережковський намагається досягнути глибинну сутність проблеми, а простежити разом із ним цю глибину (принаймні до того моменту, який піддається максимальному пізнанню – Р. М.) може лише інтелектуал у абсолютному значенні слова.

Одним із перших політичну конотацію символу «хам» у першій половині ХХ століття підхопив ідеолог українського консерватизму В'ячеслав Липинський. У політичному памфлеті «Хам і Яфет» філософ та публіцист окреслює коло причин, що призвели до поразки української державності у 1917–1921 рр., головна з яких – погордливе і байдуже ставлення українських синів до державотворчих справ їхніх батьків. Хам у цьому випадку також асоціюється з прадавнім символом занепаду поруч із такими українськими ознаками, як брак любові до рідної громади, випучування власного «я», зарозумілість гупої пихи, що «греблі рве» і

сама гине. «Хаме український, помімо все – Земляче таки Рідний! Зло, яке ти робиш Українській Землі, тобі трудно зрозуміти... Може, захочеш, принаймні, зрозуміти зло, яке робиш самому собі: наслідки твого хамства для тебе ж» [7:13].

На відміну від Д. Мережковського, В. Липинський не вдається до перманентного чергування стверджувальних та заперечувальних модусів, використовує скромний (у порівнянні – М. Р.) арсенал художніх засобів, апелюючи до читачів не тільки з «глибинним», але й «площинним» типами свідомості. Саме тому образ його Хама подвійний (антиномії добро – зло, порядний Яфет – підступний Хам) і не розпоршується до рівня складних інтелектуальних асоціацій. Однотипні порівняльні конструкції з використанням поняття «хам» періодично трапляються на сторінках українських медій. С. Махун у статті «Це вам здається, що ми вороги» хамом називає В. Путіна, людину, яка «втратила чітку орієнтацію в духовному світі» [10]; О. Дубовик («Коли немає культури, приходять параноїки») характеризує хамську природу сучасної російської інтелігенції, яка взялася прислужувати владі [4]; і лише письменник та філософ Є. Сверстюк в есе «Іван Котляревський сміється» виводить збірний образ хама українського: «фольклориста-хохла, якому б добре тільки поїсти та випити, хохла, з якого росте ситий самовдоволений "торжествуючий хам", що уникає вериг честі й обов'язку, а тому й духу українського не зноситиме. Але після обіду його тягне на бурлеск, грубий і нехитрий регіт над усім (крім влади) і на той шлях, де можна все потоптати і на всьому» [18]. Збірний образ Хама гармонійно вплітається в системну характеристику головних причин затяжної кризи вітчизняної культури та занепаду традиційного для українського середовища гуманізму, із різного роду суспільно-політичними засторогам («з москалем знайся, а камінь за пазухою держи»), констатацією втрати вартісних орієнтирів у середовищі псевдоінтелігенції, витворюючи символ загальнокультурного хамства, що, за Д. Мережковським, виникає там, де намічається ослаблення, виснаження «метафізичного ґрунту». На наш погляд, саме Є. Сверстюк (збірки есеїв «Не мир, а меч», «Світлі голоси життя», «Собор у риштованні») є безпосереднім носієм «глибинного» типу світогляду та найвдалішим репрезентантом символістського способу відображення

дійсності (зокрема концепту «хам»).

Підсумуємо, що «глибинний» тип свідомості, за Д. Мережковським, дає змогу людині осягати різні значеннєві виміри реалій, фактично, їхні метафізичні сутності, а отже, є невіддільним від *релігійно-філософського типу світогляду* (світорозуміння та світовідчуття). Водночас саме він є передумовою творення символістського кодування дійсності, що дає змогу *наблизитися до світу божественного посередництвом речей матеріальних*. Символістське мислення Д. Мережковського і його «глибинний» світогляд – явища фактично нероздільні і взаємообумовлені. Публіцистичний символ дозволяє інтерпретувати описувану подію чи явище у встановлених автором змістово-ідеологічних межах, тому

перехід від свідомості до дії в базових статтях спроможний осягнути виключно *віруючий інтелектуал*. Перемога «площинного» типу свідомості, яку пророкує мислитель, – це перемога Прийдешнього Хама, котра поступово відбувається на різних рівнях буття людини: у мистецтві, вірі, філософії, політиці, моралі. Розуміючи – в силу як об'єктивних, та і суб'єктивних причин – камерну ефективність авторської публіцистики (для реалізації поставлених у ній завдань була потрібна злагоджена вертикаль ЗМІ – від якісних до масових видань), Д. Мережковський готує обраного читача до невідворотного, зустрічаючи жовтневий переворот 1917 р. у «гнітчному всеозброєнні».

Література

1. Басинский П. Хам уходящий. «Грядущий хам» Д. С. Мережковского в свете нашего опыта [Электронный ресурс] / П. Басинский. — Режим доступа : http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1996/11/basinsk.html.
2. Бердяев Н. О новом религиозном сознании / Н. Бердяев // Вопросы жизни. — 1905. — № 9.
3. Вехи : сборник статей о русской интеллигенции. — М. : Новости, 1990. — 216 с.
4. Дубовик О. Коли немає культури, приходять параноїки / О. Дубовик // День. — 2014. — № 90. — 21 трав.
5. Козлова М. С. Мироощущение и миропонимание / М. С. Козлова // Введение в философию : учеб. пособ. для вузов / И. Фролов и др. — М. : Республика, 2003. — 623 с.
6. Леонтьев К. Над могилой Пазухина / К. Леонтьев // Антихрист : антология. — М. : Высш. шк., 1995. — С. 92–109.
7. Липинский В. Хам і Яфет / В. Липинський. — Львів : Поступ, 1928. — 30 с.
8. Лурье С. О сборнике «Вехи» / С. Лурье // Русская мысль. — 1990. — № 5.
9. Марсель Г. Моя главная тема / Г. Марсель // Точки-Punkta. — 2006. — № 1–2 (6).
10. Махун С. Це вам здається, що ми вороги / С. Махун // Дзеркало тижня. — 2014. — № 29. — 21 серп.
11. Мережковский Д. Большевизм и человечество / Д. Мережковский // Парижский вестник. — 1944. — № 81. — 8 янв.
12. Мережковский Д. С. Грядущий Хам / Д. С. Мережковский // Мережковский Д. С. Полное собрание сочинений : в 24-х т. / Д. С. Мережковский. — М. : И. Сытина, 1914. — Т. 14. — 197 с.
13. Мережковский Д. С. Еще шаг Грядущего Хама / Д. С. Мережковский // Мережковский Д. С. Невоенный дневник, 1914–1916 / Д. С. Мережковский. — Петроград : Огни, 1917. — С. 77–88.
14. Мережковский Д. О новом религиозном действии (Открытое письмо Бердяеву) / Д. Мережковский // Вопросы жизни. — 1905. — Кн. X–XI. — С. 358–376.
15. Мережковский Д. Семь смиренных / Д. Мережковский // Речь. — 1909. — № 112.
16. Розанов В. Мережковский против «Вех» (Последнее религиозно-философское собрание) / В. Розанов // Новое время. — 1909. — № 11 (897).
17. Розанов В. Среди иноязычных (Д. С. Мережковский) / В. Розанов // Мир искусства. — 1903. — № 7–8. — С. 69–86.
18. Сверстюк Є. Іван Котляревський сміється [Електронний ресурс] / Є. О. Сверстюк // На святі надій : вибране. — Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/sverstuk/kotlar.htm>.
19. Філософія : підручн. для студ. вищ. закладів освіти / І. Бичко, І. Бойченко, В. Табачковський та ін. — К. : Либідь, 2002. — 405 с.
20. Франк С. Этика нигилизма [Электронный ресурс] / С. Л. Франк. — Режим доступа : <http://www.vehi.net/vehi/frank.html>.
21. Stanford Encyclopedia of Philosophy [Electronic resource]. — Way of access : <https://plato.stanford.edu/entries/consciousness/>.